83121 ـ فضل و جایگاه صحابه رضوان الله علیهم

سوال

لطفاً دربارۀ فضل صحابه و ویژگی‌های آنان نسبت به دیگران توضیح دهید.

پاسخ مفصل

الحمدلله.

اعتقاد به عدالت و فضیلت صحابه، از اصول مذهب اهل سنت و جماعت است. این اصل، مبتنی بر ثنای خداوند متعال از آنان در کتاب خویش، و مدح ایشان در سنت نبوی است. تواتر و کثرتِ این نصوص در مواضع گوناگون، به وضوح نشان می‌دهد که خداوند متعال، فضائلی را به آنان ارزانی داشته و ویژگی‌های والایی را به ایشان اختصاص داده است که به واسطۀ آن، به آن شرف عالی و منزلت رفیع در نزد او نائل آمده‌اند. همان‌گونه که خداوند متعال برای رسالت خویش، شایسته‌ترین جایگاه را از میان قلب‌های بندگانش برمی‌گزیند، همچنین برای وراثت نبوت نیز کسانی را انتخاب می‌کند که شکر این نعمت را به جای آورند و شایستۀ این کرامت باشند. چنانکه الله تعالی می‌فرماید: اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ [الأنعام: ۱۲۴] (الله بهتر می‌داند رسالتش را کجا قرار دهد).

ابن قیم رحمه الله می‌گوید:

«بنابراین الله سبحانه وتعالی بهتر می‌داند که رسالت‌هایش را چه در اصل [نزول] و چه به عنوان میراث، در کجا قرار دهد. او به کسی که صلاحیت تحمل رسالتش را دارد، داناتر است؛ کسی که آن را با امانت‌داری و خیرخواهی به بندگانش برساند، و فرستنده را بزرگ دارد، و حق او را به جای آورد، و بر اوامر او صبر کند، و شکر نعمت‌هایش را به جا آورد، و به او تقرب جوید. و همچنین به کسی که این صلاحیت را ندارد، [داناتر است]. به همین ترتیب، او به امت‌هایی که صلاحیت وراثتِ پیامبرانش و قیام به جانشینی آنان و حملِ آنچه از پروردگارشان ابلاغ کرده‌اند را دارند، داناتر است». به نقل از «طریق الهجرتین» (۱۷۱).

و الله تعالی می‌فرماید: وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ [الأنعام: ۵۳] (و این گونه برخی از آنان را به برخی دیگر آزمودیم تا بگویند: «آیا اینانند کسانی که الله از میان ما بر آنان منّت نهاده است؟» آیا الله به سپاسگزاران داناتر نیست؟).

شیخ سعدی رحمه الله می‌گوید: «[شاکران] کسانی هستند که نعمت را می‌شناسند، به آن اقرار می‌کنند و عمل صالحی را که [شکر] آن نعمت اقتضا می‌کند، به جای می‌آورند. پس خداوند فضل و منت خود را برای آنان قرار می‌دهد، نه برای کسی که شاکر نیست. زیرا الله تعالی حکیم است و فضل خود را نزد کسی که اهل آن نیست، قرار نمی‌دهد».

و همان‌گونه که آیات و احادیث، فضل و علوّ منزلت صحابه را بیان کرده‌اند، اسبابی را نیز که با آن مستحق این جایگاه‌های رفیع شده‌اند، ذکر نموده‌اند. از جملهٔ آن، این فرمودهٔ الله تعالی است:

مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا [الفتح: ۲۹] (محمد، فرستادهٔ الله است و کسانی که همراه اویند، بر کافران، سرسخت و میان خودشان مهربانند. آنان را در [حال] رکوع [و] سجود می‌بینی [که] فضل و خشنودی را از الله طلب می‌کنند. نشانهٔ آنان در چهره‌هایشان از اثر سجود است. این، وصف آنان در تورات است و وصف آنان در انجیل، همانند زراعتی است که جوانهٔ خود را برآورده و آن را نیرومند کرده و ستبر شده و بر ساقه‌هایش راست ایستاده است [و] کشاورزان را به شگفتی می‌آورد تا با [انبوهیِ] آنان، کافران را به خشم آورد. الله به کسانی از آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، آمرزش و پاداشی بزرگ وعده داده است).

از بزرگترین دلایل بلندی جایگاه صحابه، شهادتی است که خداوند متعال برای آنان به پاکیِ قلب و صدقِ ایمان داده است. سوگند به الله، این شهادتی بزرگ از سوی پروردگار بندگان است که پس از انقطاع وحی، هیچ بشری نمی‌تواند به آن دست یابد.

به این سخن الله سبحانه وتعالی گوش فرا ده:

لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِم وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا [الفتح: ۱۸] (به راستی الله از مؤمنان ـ هنگامی که زیر آن درخت با تو بیعت می‌کردند ـ خشنود شد و آنچه را در دل‌هایشان بود، دانست؛ پس آرامش را بر آنان فرو فرستاد و پیروزی نزدیکی را به آنان پاداش داد).

ابن کثیر رحمه الله در «تفسیر القرآن العظیم» (۴/۲۴۳) می‌گوید:

«فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ یعنی: از صدق و وفا و سمع و طاعت».

و چه نیکو گفته است عبدالله بن مسعود رضی الله عنه:

«هر کس از شما می‌خواهد [راه و روش کسی را] الگو بگیرد، پس باید از کسانی الگو بگیرد که از دنیا رفته‌اند؛ زیرا شخص

زنده از فتنه در امان نیست. آنان [که باید از ایشان الگو گرفت]، اصحاب محمد ـ صلی الله علیه وسلم ـ هستند. آنان برترینِ این امت بودند؛ دارای پاک‌ترین قلب‌ها، عمیق‌ترین دانش، و کمترین تکلف (ظاهرسازی و سخت‌گیری بیجا). آنان قومی بودند که خداوند ایشان را برای همراهی با پیامبرش و برپایی دینش برگزید. پس فضل و برتری آنان را بشناسید، از راه و روششان پیروی کنید، و تا جایی که می‌توانید به اخلاق و دین آنان چنگ زنید؛ زیرا آنان بر راهِ راستِ هدایت بودند». این روایت را ابن عبدالبر در «الجامع» (شماره ۱۸۱۰) آورده است.

خداوند به مهاجرین و انصار، وعدهٔ بهشت‌ها و نعمت‌های جاودان داده و در آیاتی که تا روز قیامت تلاوت می‌شود، رضوان و خشنودی خود را از آنان اعلام کرده است. با این حال آیا عقل می‌پذیرد که چنین وعده‌ای به کسی داده شود که شایستهٔ این فضل و برتری نیست؟!

خداوند سبحان می‌فرماید:

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ [التوبة: ۱۰۰] (و پیشگامانِ نخستین از مهاجران و انصار و کسانی که با نیکوکاری از آنان پیروی کردند، الله از ایشان خشنود شد و آنان [نیز] از او خشنود شدند و برای آنان باغهایی آماده کرده است که از زیر [درختان] آن، نهرها روان است؛ همیشه در آن جاودانه‌اند. این، همان کامیابي بزرگ است).

همچنین، سرور بشر و امامِ رسولان و انبیا نیز به فضل و برتری آنان گواهی داده است. او در زندگی‌اش شاهدی بر آنان بود؛ فداکاری‌هایشان را می‌دید و از صدق و استواریِ عزمشان آگاه بود. از این رو، پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ کلماتی جاودان در بیانِ شرافت و محبتش به اصحاب خویش بر زبان راند.

از ابوهریره رضی الله عنه روایت است که رسول الله ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: «اصحاب مرا دشنام ندهید؛ قسم به آنکه جانم در دست اوست، اگر یکی از شما به اندازهٔ کوه احد طلا انفاق کند، به [ارزش] یک مُدّ (پیمانه‌ای معادل یک مشت پر) از انفاق یکی از آنان و نه حتی به نصف آن، نخواهد رسید». به روایت بخاری (۳۶۷۳) و مسلم (۲۵۴۰).

و از عبدالله بن مسعود رضی الله عنه از پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ روایت است که فرمودند: «بهترینِ مردم، نسلِ من هستند، سپس کسانی که پس از آنان می‌آیند، و سپس کسانی که پس از آنان می‌آیند». این حدیث را بخاری (۲۶۵۲) و مسلم (۲۵۳۳) روایت کرده‌اند.

خطیب بغدادی رحمه الله در کتاب «الکفایة» (۴۹) می‌گوید:

«علاوه بر این، اگر از جانب خداوند عزوجل و رسولش هیچ [نص صریحی] دربارهٔ آنان وارد نمی‌شد، همان حالتی که آنان بر آن بودند ـ از هجرت، جهاد، یاری رساندن [به دین]، فدا کردن جان و مال، [مقابله با] پدران و فرزندان [مشرک]،

خیرخواهی در دین، و قدرت ایمان و یقین ـ خود به تنهایی ایجاب می‌کرد که قاطعانه به عدالتشان حکم دهیم و به پاکی و نزاهتشان معتقد باشیم.

و [ایجاب می‌کرد که معتقد باشیم] آنان (صحابه)، از همهٔ عالمانِ جرح و تعدیل و توثیق‌کنندگانِ راویانی که تا ابد پس از آنان خواهند آمد، برتر و والاتر هستند. این، مذهب تمام علما و آن دسته از فقیهانی است که قولشان معتبر شمرده می‌شود».

اگر بخواهیم تمام موقعیت‌هایی که در آن به یاری دین برخاستند و اعمالی که به سبب آن به رفعت و جایگاه والا دست یافتند را شرح دهیم، مجلدها نیز گنجایش آن را نخواهند داشت؛ زیرا سراسرِ زندگی آنان وقفِ راه خدا بود. کدامین دفتر و کتابی می‌تواند زندگانیِ صدها صحابی را در خود جای دهد که جهان را سرشار از نیکی و رستگاری کردند؟

ابن مسعود رضی الله عنه می‌گوید:

«همانا الله در قلب‌های بندگان نگریست و قلب محمد ـ صلی الله علیه وسلم ـ را بهترینِ قلب‌های بندگان یافت. پس او را برای خود برگزید و با رسالتش مبعوث فرمود. سپس، پس از قلب محمد، در قلب‌های بندگان نگریست و قلوب اصحاب او را بهترینِ قلب‌های بندگان یافت. از این رو، آنان را وزیرانِ پیامبرش قرار داد تا برای دین او پیکار کنند. بنابراین، آنچه را مسلمانان (یعنی صحابه) نیکو شمارند، نزد خداوند نیز نیکوست، و آنچه را بد شمارند، نزد خداوند نیز بد است».

این روایت را احمد در «المسند» (۱/۳۷۹) آورده و محققان، سند آن را حسن دانسته‌اند.

پیش از این نیز در پاسخ به سؤال شمارهٔ (13713) و (45563) به تفصیل به این موضوع پرداخته شده است.

دوم:

باید بدانیم که صحابه رضی الله عنهم معصوم نبوده‌اند؛ و این، عقیدهٔ اهل سنت و جماعت است. آنان نیز انسان‌هایی بوده‌اند که در معرض همان خطاها و لغزش‌هایی قرار داشته‌اند که دیگر انسان‌ها با آن روبرو هستند.

هرگونه گناه یا خطایی که از برخی از آنان سر زده است، در کنار شرف و فضیلتِ همراهی با پیامبر، برای صاحبش بخشیده شده و مورد عفو قرار گرفته است. و «نیکی‌ها، بدی‌ها را از بین می‌برند». جایگاه یکی از صحابه در کنار پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ حتی برای یک لحظه در راه این دین، با هیچ چیز دیگری برابری نمی‌کند.

شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله می‌گوید:

«اهل سنت دربارهٔ آنان (صحابه) به نیکی سخن می‌گویند، برایشان طلب رحمت و استغفار می‌کنند، اما معتقد نیستند که کسی جز رسول الله، از اقرار بر گناهان و خطا در اجتهاد، معصوم باشد. برای هر کس غیر از ایشان، اقرار بر گناه و خطا

ممکن است. اما صحابه همان‌گونه هستند که الله تعالی فرموده است: أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ [الأحقاف: ۱۶] (اینان کسانی هستند که بهترینِ آنچه را انجام داده‌اند، از ایشان می‌پذیریم و از بدی‌هایشان درمی‌گذریم). و فضیلتِ اعمال، به نتایج و عواقب آنهاست، نه به صورت ظاهرشان».

به نقل از «مجموع الفتاوی» (۴/۴۳۴).

و کتاب و سنت در بیش از یک موضع، این حقیقت را تأیید کرده‌اند:

خداوند سبحان از آن دسته از صحابه که در روز احد [از میدان نبرد] روی برگرداندند، درگذشت. پروردگار متعال می‌فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ [آل عمران: ۱۵۵] (افرادی از شما که در روزِ برخورد دو گروه [مسلمانان و کافران در جنگ احد] فرار کردند، در حقیقت، شیطان آنان را به سبب بعضی از کردار [و گناهانی] که مرتکب شده بودند دچار لغزش نمود و قطعاً الله از آنان درگذشت. بی‌گمان، الله آمرزندهٔ بردبار است).

و هنگامی که یکی از صحابه در سال فتح مکه مرتکب گناه شد و قریش را از آمدن سپاه پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ باخبر ساخت، و عمر بن خطاب رضی الله عنه قصد کشتن او را کرد، پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ فرمودند: «او در بدر حضور داشته است. و تو چه می‌دانی؟ شاید خداوند بر اهل بدر نظر افکنده و فرموده است: هر چه می‌خواهید انجام دهید، که من شما را آمرزیده‌ام». این حدیث را بخاری و مسلم (۲۴۹۴) روایت کرده‌اند.

موارد دیگری نیز وجود دارد که در آن، برخی از صحابه دچار معصیت و گناه شدند، اما خداوند متعال از آنان درگذشت و ایشان را مورد آمرزش قرار داد. این خود دلالت بر آن دارد که آنان شایستهٔ فضل و شرف هستند و هیچ‌یک از خطاهایی که چه در زمان پیامبر ـ صلی الله علیه وسلم ـ و چه پس از وفات ایشان مرتکب شده‌اند، به این جایگاه والایشان خدشه‌ای وارد نمی‌کند؛ زیرا آیاتی که پیشتر در بیان فضل و بشارت بهشت به آنان ذکر شد، از جمله «اخبار» [الهی] هستند که هیچ‌چیز آنها را نسخ نمی‌کند.

والله اعلم.